

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра міжнародних відносин та суспільних комунікацій**

ЕВОЛЮЦІЯ РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконав:

студент 6 курсу, 623 групи

Зуб Вадим Валерійович

Керівник:

доктор політичних наук,

професор Федуняк С.Г.

Рецензент: ?

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № _____ від _____ 2025 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Макар В.Ю.

Чернівці – 2025

Анотація

У кваліфікаційній роботі розкривається еволюція ядерно-безпековий вимір системи міжнародних відносин. З'ясовано роль ядерного компоненту у сучасних стратегіях стримування в системі міжнародних відносин. Охарактеризовано сутність режиму нерозповсюдження ядерної зброї, визначено сутність концепції ядерного стримування. Зазначається, що модернізація ядерних озброєнь, намагання окремих країн розширити свій арсенал, використання ядерної зброї як засобу демонстрації сили, перешкоджає ефективним дипломатичним ініціативам держав, збільшує ризик конфліктів. Здійснено аналіз нормативно-правового регулювання проблем ядерної безпеки. Констатується, що за умови послідовного та повного виконання положень Договору про нерозповсюдження ядерної зброї він унеможливилює будь-які канали для поширення ядерних озброєнь та забезпечує належний міжнародний контроль за дотриманням державами взятих на себе зобов'язань. Обґрунтовано потребу формування нових міжнародно-правових інструментів, здатних гарантувати безпеку окремих держав у разі їх відмови від ядерної зброї або від намірів щодо її розроблення. Окреслено політико-правові виміри забезпечення ядерної безпеки сучасної України. Зроблено висновок, що ключове значення для гарантування національної безпеки України нині та у повоєнний період матимуть підвищення рівня обороноздатності, посилення спроможності держави реагувати на кризові ситуації, отримання зовнішніх безпекових гарантій поза межами НАТО, а також розвиток двосторонніх і багатосторонніх відносин зі стратегічними партнерами.

***Ключові слова:** ядерна зброя, безпека, міжнародні відносини, режим нерозповсюдження ядерної зброї, гарантії, військова агресія, політика, нормативно-правове регулювання.*

Summary

The qualification work reveals the evolution of the nuclear security

dimension of the system of international relations. The role of the nuclear component in modern deterrence strategies in the system of international relations is clarified. The essence of the nuclear non-proliferation regime is characterized, the essence of the concept of nuclear deterrence is determined. It is noted that the modernization of nuclear weapons, the attempts of individual countries to expand their arsenal, the use of nuclear weapons as a means of demonstrating force, hinder effective diplomatic initiatives of states, and increase the risk of conflicts. An analysis of the regulatory and legal regulation of nuclear security issues is carried out. It is stated that the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, provided that it is consistently and fully observed, closes all possible paths for the spread of nuclear weapons and provides the necessary international control over the fulfillment of the obligations undertaken by states. The expediency of creating new international documents that guarantee the security of individual states in the event of their refusal to possess nuclear weapons or intentions to produce them is substantiated. The political and legal aspects of nuclear security in modern Ukraine are outlined. It is concluded that such directions of state policy as increasing the level of defense capability and readiness to respond to crisis situations, obtaining external security guarantees outside NATO, developing bilateral and multilateral relations with strategic partners, etc. will be of great importance for ensuring the national security of Ukraine today and in the post-war period.

Key words: *nuclear weapons, security, international relations, nuclear weapons non-proliferation regime, guarantees, military aggression, policy, regulatory and legal regulation.*

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ В.В. Зуб

(підпис)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЯДЕРНА ЗБРОЯ ЯК ЧИННИК СТРИМУВАННЯ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	9
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ	19
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	32
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42
SUMMARY	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДНЯЗ	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
НАТО	Організація Північноатлантичного договору
ООН	Організація Об'єднаних Націй
США	Сполучені Штати Америки

ВСТУП

Проблема ядерної зброї та регулювання її обігу згідно з міжнародним правом охоплює складну взаємодію правових, політичних та етичних міркувань. Враховуючи катастрофічний потенціал ядерної зброї, міжнародне співтовариство намагається створити правові рамки, які стосуватимуться як володіння, так і використання цієї зброї. Сам факт володіння ядерною зброєю сам по собі не виступає дестабілізуючим чинником у міжнародних відносинах; навпаки – він стримує держави від здійснення воєнних дій, які потенційно можуть призвести до застосування ядерного арсеналу. У такий спосіб загальний рівень конфліктогенності знижується, що зумовлено дією логіки ядерного стримування [13, с. 28].

Проблематика ядерної безпеки має екзистенційний вимір для всього людства й безпосередньо пов'язана з питанням його біологічного виживання. Із середини XX століття проблема поширення ядерної зброї посідає ключове місце в теорії та практиці міжнародних відносин. Суттєве загострення міжнародної ситуації, поява нових загроз глобальній безпеці та виклики незалежності України зумовлюють актуальність поглиблених досліджень у сфері протидії розповсюдженню ядерних озброєнь. Наявність значного комплексу гострих теоретичних і практичних проблем міжнародної безпеки потребує підвищеної уваги наукової спільноти та пошуку дієвих шляхів їх розв'язання.

Беручи до уваги виняткову важливість питань ядерної безпеки для сучасного світу, тематика нерозповсюдження ядерної зброї залишається однією з центральних у сфері міжнародно-політичних досліджень і перебуває у фокусі уваги не лише науковців, а й ширшої міжнародної спільноти. Упродовж останніх років у світі відбулася значна кількість самітів і спеціальних заходів з питань ядерної безпеки, на яких глави держав, урядовці та дипломати здійснювали спроби знайти ефективні механізми протидії нелегальному поширенню ядерних технологій.

Вплив ядерної зброї на політику ядерних держав, перебіг конфліктів між ними, а також на мотивацію держав, що не володіють ядерним арсеналом, упродовж десятиліть викликає жваві дискусії. Технічні параметри ядерних озброєнь, доктринальні підходи до їх застосування, стратегічні моделі стримування, правові механізми спеціальних режимів, політичні наслідки різних форм розповсюдження та потенційні інструменти його припинення –лише частина широкого кола питань, що перебувають у центрі уваги політичної науки у зв'язку з дією ядерного фактору [13, с. 60].

Сучасна система міжнародних відносин, по суті, входить у фазу підвищеної нестабільності, що супроводжується зростанням суспільно-політичних та соціально-економічних ризиків у сфері ядерної безпеки. В цих умовах особливої актуальності набуває визначення ключових, у тому числі новітніх, чинників, які впливають на функціонування глобальної системи ядерного стримування в постбіполярному світі, що має безпосереднє значення для України. Відмова України від одного з найбільших у світі ядерних арсеналів стала важливим елементом як глобального режиму нерозповсюдження, так і системи ядерного стримування. Порушення її територіальної цілісності, що чинить руйнівний вплив на міжнародний порядок, ставить під сумнів концептуальні й інструментальні засади чинної архітектури безпеки загалом і режиму нерозповсюдження ядерної зброї зокрема.

У контексті наведених обставин особливої актуальності набуває дослідження ролі ядерної зброї в сучасній системі міжнародних відносин, а також визначення рівня загроз для глобальної стабільності, з'ясування перспективних стратегічних кроків, спрямованих на мінімізацію її деструктивного впливу.

Мета дослідження. Основною метою цього дослідження є аналіз становлення, розвитку та сучасного режиму нерозповсюдження ядерної зброї, що, своєю чергою, потребує з'ясування впливу ядерної зброї на систему міжнародних відносин, ідентифікації основних дестабілізаційних чинників

впливу на глобальну політику, формулювання пропозицій, спрямованих на зниження цих дестабілізуючих ефектів.

Досягнення зазначеної мети вимагає вирішення таких **завдань**:

- визначити роль ядерного компоненту у сучасних стратегіях стримування в системі міжнародних відносин;
- здійснити аналіз нормативно-правового регулювання проблем ядерної безпеки;
- окреслити політико-правові аспекти ядерної безпеки сучасної України.

Об'єктом дослідження є ядерно-безпековий вимір системи міжнародних відносин.

Предмет дослідження складає еволюція режиму нерозповсюдження ядерної зброї в постбіполярній міжнародній системі.

Методи дослідження. Основним методом є метод системного аналізу, який слугує методологічною основою дослідження еволюції режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Автор виходив із припущення, що режим ядерного стримування є похідним від тих трансформацій, яких зазнала сучасна система міжнародних відносин. Відтак, важливим інструментом наукового пошуку є також синергетичний підхід, який дозволяє розкрити особливості процесів еволюції режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Мета та завдання роботи обумовили використання методів загально-логічного характеру. Зокрема, за допомогою аналізу і синтезу, індукції й дедукції, об'єктивності, здійснено дослідження комплексу факторів та їх взаємозв'язків, які детермінують роль ядерного стримування в євроатлантичній системі безпеки та дозволяють встановити її об'єктивну картину, досліджено особливості нормативно-правового регулювання проблем ядерної безпеки, визначено політико-правові проблеми ядерної безпеки України. Застосування порівняльно-історичного методу дало

можливість розкрити історію формування нормативно-правового регулювання режиму ядерної безпеки. Критичний підхід сприяв визначенню ступеня відповідності реальної політики ядерних держав до офіційних декларацій та документів з ядерного стримування. Під час аналізу джерельної бази, використано формально-юридичний метод дослідження та методика контент-аналізу.

РОЗДІЛ 1

ЯДЕРНА ЗБРОЯ ЯК ЧИННИК СТРИМУВАННЯ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Безпека є багатовимірним історичним і філософським явищем, яке водночас постає як недосяжний абсолют: її тлумачення є варіативними, а досягнення – ніколи не може бути остаточним або повним. Відтак, відмовляючись від ідеї абсолютної безпеки, індивід, суспільство, держава та міжнародна спільнота орієнтуються на забезпечення її відносного рівня. Події останніх років підтверджують, що питання гарантування миру та безпеки залишаються актуальними [27, с. 24].

Поява ядерного стримування докорінно змінила парадигму розуміння міждержавної безпеки. Концепція ядерного стримування ґрунтується не лише на факті володіння ядерним потенціалом, а й охоплює два додаткових елементи: технічну та політичну готовність до його застосування, а також поінформованість потенційного супротивника про наявність цих передумов [27, с. 24]. Ядерна стабільність передбачає такий стан системи, за якого політичні функції ядерної зброї (примус опонента до прийняття певних рішень) чітко розмежовані з її військовими функціями (моделювання сценаріїв ядерного конфлікту для демонстрації безперспективності першого удару) [13, с. 62].

У сучасних умовах ядерне стримування постає перед низкою викликів, серед яких – відсутність чіткого розмежування сфер впливу і їх повного контролю з боку ключових міжнародних акторів; ризик появи нових ядерних держав і проблема потенційної ірраціональності таких суб'єктів, як Північна Корея; суперечливість між необхідністю оновлення та підтримання ядерних арсеналів і міжнародними зобов'язаннями щодо їх скорочення; а також неможливість застосування ядерного чи будь-якого іншого стримування щодо недержавних або транснаціональних акторів, зокрема терористичних організацій [26, с. 114]. За цих умов традиційні параметри ядерного

стримування набувають дискусійного характеру.

Поширення ядерної зброї, як свідчить історичний досвід, є процесом, що має тенденцію до невідворотності [59, с. 29–30]. У рамках дослідження еволюції режиму нерозповсюдження ядерних озброєнь необхідним є визначення того, яким чином ядерна зброя впливає на стан безпеки окремих держав і на стабільність міжнародної системи загалом. Ядерна зброя має величезний вплив на міжнародні відносини та геополітичну ситуацію у світі. Вона є найбільш руйнівною зброєю, коли-небудь створеною людством, і здатна завдати величезних збитків навколишньому середовищу та людству загалом. Ядерна зброя ґрунтується на миттєвій ланцюговій реакції поділу ядер важких атомів, унаслідок чого вивільняється значна кінетична енергія та супутнє іонізуюче випромінювання. У термоядерних вибухових пристроях використовується енергія, що виникає в результаті синтезу ядер легких елементів. На відміну від цих типів озброєнь, у радіологічній зброї основним уражальним чинником виступає тривалий підвищений радіаційний фон від розсіювання радіоактивних матеріалів, який здатний пошкоджувати клітинні структури живих організмів [24, с. 107].

Ядерна зброя та катастрофічні наслідки її використання обумовили особливе ставлення до неї. Застосування ядерної зброї з найбільшою ймовірністю чинить невибіркову дію і завдає значних пошкоджень або страждань учасникам збройного конфлікту, а також завдає серйозної шкоди довкіллю, все ще не є предметом мирової угоди, що констатує її заборону.

Історично ядерна зброя була виокремлена в окрему категорію озброєнь. Спираючись на це, окремі держави наполягають на тому, що мають законне право володіти ядерними засобами з метою забезпечення національної чи колективної безпеки, тоді як її набуття іншими країнами розглядається як загроза міжнародній стабільності. Водночас навіть ядерні держави визнають, що створення світу, вільного від ядерної зброї, є бажаною стратегічною метою, однак досягнення її наразі є неможливим доти, доки на зміну

ядерному стримуванню не буде сформовано більш досконалу систему гарантування безпеки.

Фактично держави, що володіють ядерною зброєю, сприяли впровадженню низки заходів, спрямованих на недопущення її набуття іншими державами, і погодилися на обмежені кроки у сфері роззброєння. Серед таких заходів – скорочення запасів ядерних боєприпасів, виведення окремих категорій ядерних систем озброєнь із національних арсеналів, а також відмова від декларування погроз щодо застосування ядерної зброї проти неядерних держав за винятком окремих визначених випадків.

Хоча більшість держав ніколи не застосовували стратегію забезпечення безпеки шляхом ядерного стримування, той факт, що країни, які мають ядерну зброю та їхні союзники, продовжують покладатися на ядерне стримування, займаються удосконаленням систем ядерної зброї та підтримують доктрину застосування ядерної зброї в певних умовах, спонукає інші країни набувати ядерної зброї та приєднуватися до доктрини ядерного стримування. Відтак, зусилля щодо запобігання поширенню ядерної зброї можна вважати успішними лише частково. Кількість держав, які мають ядерну зброю, поступово збільшилося з двох у 1940-х роках (США та Радянський Союз) до фактично дев'яти на сьогоднішній день (Великобританія, Ізраїль, Індія, Китай, Кореїська Народно-Демократична Республіка, Пакістан, РФ, США, Франція). З іншого боку, низка держав відмовилася від своїх ядерних арсеналів з метою набуття статусу неядерної держави. До таких країн належать Білорусія, Казахстан та Україна (у яких після розпаду Радянського Союзу залишилася ядерна зброя) та Південно-Африканська Республіка. Інші країни відмовилися від розміщення ядерної зброї на своїй території (Греція) або заборонили перевозити ядерну зброю транзитом через їх територіальні води (Нова Зеландія) [22].

Стимування виходить за межі елементарних розрахунків можливих втрат і вигод сторін у збройному конфлікті, адже воно являє собою динамічний процес, у межах якого враховуються не лише безпосередні, а й

віддалені в часі наслідки нанесення удару. Як слушно зазначає О. В. Потехін, з позицій міжнародної безпеки стримування не є бездоганим інструментом і може породжувати «безпекову дилему», що, у свою чергу, здатна інтенсифікувати гонку озброєнь (що спостерігалось від початку холодної війни до досягнення радянсько-американських угод щодо обмеження стратегічних озброєнь) [37].

У науковій літературі традиційно виокремлюють два типи стримування: (1) *containment* – утримання противника від дестабілізації міжнародної системи (ревізіонізму), зокрема шляхом загрози застосування сили щодо його союзників на периферії (Корея, В'єтнам, Близький Схід, Афганістан, Латинська Америка тощо), причому для цього не обов'язкове використання зброї масового знищення; (2) *deterrence* – вплив на поведінку опонента через загрозу завдання неприйнятних за масштабами втрат у відповідь на його агресію [36, с. 84].

Ядерне стримування є різновидом другого типу й характеризується специфічними рисами, серед яких – формування своєрідного табу на застосування ядерної зброї як стратегічного, так і тактичного рівнів [66, с. 48]. Водночас РФ неодноразово заявляла про відсутність для неї такого табу та розмістила ядерні боєзаряди (або принаймні їх носії) на тимчасово окупованій території Криму.

Чинна Стратегічна концепція НАТО, схвалена в Лісабоні 19–20 листопада 2010 р., містить положення, що визначають ядерну політику Альянсу та підтверджують центральну роль стримування у його загальній стратегії. Попри це, залишаються відкритими низка питань щодо оптимальної ролі ядерної зброї у стримуванні й у системі колективної безпеки та оборони. Слушним видається твердження, що ядерне стримування НАТО здатне нейтралізувати ядерний шантаж, до якого вдається держава-агресор з метою послаблення єдності Альянсу. Принципово важливо, щоб потенційний противник усвідомлював: напад на будь-яку країну – члена НАТО може мати для РФ катастрофічні наслідки [37].

На національному рівні існує декілька приводів для занепокоєння щодо ролі ядерної зброї. Країни, що набувають ядерну зброю, як правило, не здатні забезпечити її належний контроль через внутрішньополітичні суперечності, інституційну нестабільність та фрагментованість системи ухвалення рішень. Це створює додатковий рівень ризику для держав-супротивників і може провокувати гонку озброєнь – насамперед конвенційних – що, у свою чергу, активізує дію дилеми безпеки та спричиняє дестабілізаційні процеси на регіональному рівні. У контексті глобалізації та зростання ролі універсальних і регіональних міжнародних організацій у врегулюванні конфліктів, подібні тенденції здатні поширювати напруженість і на глобальний рівень.

Аналізуючи специфіку впливу ядерної зброї на регіональну безпеку, М. В. Капируля виокремлює кілька гіпотетичних моделей її впливу. По-перше, держави, що володіють ядерним потенціалом і водночас мають спільний кордон, неврегульовані територіальні суперечки або глибокі політичні розбіжності, об'єктивно створюють ризик взаємного застосування ядерної зброї в разі ескалації. По-друге, серйозну загрозу становлять політичні лідери із радикальними поглядами в державах, які вже мають або прагнуть отримати ядерні можливості. Водночас не всі радикальні заяви чи дії таких лідерів на внутрішній арені автоматично свідчать про аналогічну поведінку у зовнішній політиці [13, с. 30].

З одного боку, поява ядерної зброї та доктрина взаємного гарантованого знищення зруйнували ідею блискавичної наступальної війни «за малу ціну» та сприяли стабілізації біполярної системи міжнародних відносин. З іншого боку, жорстке політичне протистояння між наддержавами змушувало їх до постійної модернізації засобів масового ураження, що перетворило глобальний баланс сил на арену виснажливої та дорогої гонки озброєнь.

Як слушно зазначають А. І. Кудряченко та О. В. Потехін, ядерна зброя, яка тривалий час розглядалася як інструмент глобального стримування, дедалі частіше використовується як засіб політичного тиску та шантажу. Сьогодні окремі держави – члени ядерного клубу – переглянули свої військові

доктрини й уже не приховують готовності застосувати ядерну зброю, у тому числі в межах «превентивних» або так званих «деескалаційних» ударів. Одночасно низка неядерних країн, попри зобов'язання в межах режиму нерозповсюдження, активно розвивають власні військові ядерні програми. Додаткову небезпеку становлять терористичні організації та структури організованої злочинності, які прагнуть отримати зброю масового ураження або технології її доставки [36, с. 179].

Зростає загроза так званого «ядерного тероризму», оскільки сама ядерна зброя, а особливо пов'язана з нею інфраструктура та виробничі потужності, залишаються вразливими до несанкціонованого або випадкового використання, актів саботажу чи викрадення. Розвідка країн євроатлантичної спільноти неодноразово фіксувала зацікавленість окремих терористичних організацій (зокрема «Аль-Каїда», японська «Аум Сінрікьо») у створенні так званої «брудної бомби». Викрадені радіоактивні матеріали за допомогою звичайної вибухівки або в результаті нападу на діючий ядерний об'єкт – атомну електростанцію чи наукову лабораторію – можуть призвести до суттєвого забруднення довкілля.

У структурі міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї значна частина заходів носить добровільний характер та базується на юридично необов'язкових рекомендаціях. На нашу думку, існуючі механізми контролю й моніторингу виконання цих заходів є недостатніми, що підвищує вразливість системи ядерної безпеки, особливо у контексті загрози ядерного тероризму. Заходи з попередження таких актів та притягнення до відповідальності стосуються не держав як суверенних суб'єктів, що самі по собі можуть бути джерелом ризику, а окремих суб'єктів – терористичних груп і організацій.

Проблема ядерного тероризму для світової спільноти набула нового виміру в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну, оскільки тепер у ролі терориста виступає не група чи організація, а держава. Тож останні події в світі і, насамперед, військова агресія щодо України країною-гарантом

ядерної безпеки, стали каталізатором для активних дискусій щодо посилення політики ядерного стримування. Ще в липні 2022 р., через кілька місяців після початку вторгнення РФ в Україну, В. Шойбле, колишній очільник Міністерства внутрішніх справ і колишній голова Бундестагу, в інтерв'ю газеті «Welt am Sonntag» заявив, що Німеччина, Франція і Польща повинні взяти на себе ініціативу щодо зміцнення оборони Європи, а також, що необхідне ядерне стримування на європейському рівні. Як зазначає видання, тоді ця пропозиція не знайшла відгуку [63].

Від початку російського вторгнення в інформаційному полі періодично лунають припущення про ймовірність застосування РФ тактичної ядерної зброї. Країна-агресор сама створює підстави для загострення ситуації, перекидаючи ядерні боєприпаси до Білорусі та проводячи навчання із розгортання ядерних сил на бойових позиціях. У відповідь НАТО, хоча й значно стриманіше, також публічно нагадує про наявність у Європі власних ядерних засобів (у Бельгії, Нідерландах, Італії, Німеччині та Туреччині) та заявляє про їхню роль у стримуванні російської агресії. Ці боєприпаси перебувають під контролем Сполучених Штатів, і збройні сили відповідних держав не можуть застосувати їх без санкції США [44].

Тактична ядерна зброя, на відміну від стратегічної, призначена не для ураження територій держави-супротивника, а для використання безпосередньо на полі бою. Її порівняно невелика потужність є ключовою характеристикою, але саме вона, як наголошують військові аналітики, і становить додаткову небезпеку: політичні або військові керівники можуть помилково вважати, що її застосування не спричинить переходу до повномасштабної ядерної війни [44].

Тривалий час роль тактичної ядерної зброї оцінювалася переважно утилітарно – як засобу ведення бойових дій у поєднанні зі звичайними озброєннями. Проте з плином часу її функціональне призначення змінилося: сьогодні вона є елементом системи ядерного стримування, хоча й зберігає

низку проблемних аспектів – непрозорість обсягів арсеналів та порівняно невелику потужність деяких боєзарядів [44].

Європейський континент володіє суттєвим власним ядерним потенціалом завдяки двом державам – Франції та Великій Британії, які залишаються єдиними європейськими країнами з повноцінними національними ядерними арсеналами. При цьому французький арсенал ґрунтується виключно на національних засобах доставки, тоді як британський спирається на власні та спільні з американськими сили [39].

У березні 2025 р. Президент Франції Е. Макрон у спеціальному зверненні до нації заявив про готовність обговорювати можливість поширення французького «ядерного парасолькового» захисту на інших європейських партнерів. Він наголосив на особливій ролі Франції у зміцненні стратегічної автономії та обороноздатності Європи, підкресливши, що країна володіє «наїефективнішими збройними силами в Європі» та має статус ядерної держави. Макрон також припустив, що Париж у перспективі може розглянути варіант розміщення французьких ядерних засобів на території союзників, що фактично означало б часткове заміщення безпекової ролі США [9]. Початок розмов про європейське ядерне стримування та інтерес Німеччини і Польщі до ідеї французької ядерної парасольки показує масштаб нинішніх потрясінь в Європі, викликаних зміною позиції США [63].

Тим часом, на думку директорки Центру США та Європи в Інституті Брукінса К. Стельценмюллер, «правда полягає в тому, що обговорення європейського засобу ядерного стримування багато в чому відвертає увагу від набагато більш актуальної проблеми, якою є недоліки звичайних засобів стримування та потреба різко збільшити наше оборонно-промислове виробництво та витрати на оборону» [28]. Міністр закордонних справ Польщі Р. Сікорський застерігає, що відмова від подальшого озброєння України може стимулювати окремі держави-союзники до розробки власних програм створення ядерної зброї. Подібні застереження лунають від політичних діячів у різних країнах, від Німеччини до Південної Кореї [51].

Деякі експерти обговорюють процес «європеїзації» НАТО та потенційну заміну британських і французьких ядерних арсеналів американськими, хоча їхні сумарні запаси становлять менш ніж десяту частину російських. Крім того, доктрини захисту решти Європи цими країнами ще перебувають на етапі формування. Європейські союзники готуються взяти на себе значно більший обсяг допомоги Україні, сподіваючись тим самим «забезпечити власну безпеку від потенційних дій США під керівництвом Дональда Трампа» [51].

На наш погляд, на сьогодні саме «американське стримування» є найбільш надійним. Серед аналітиків поширені обґрунтовані припущення, що світова система без активної американської сили стає небезпечнішою насамперед для самих США з двох ключових причин: по-перше, держави-опоненти, зокрема РФ та Китай, можуть відчувати більшу упевненість і схильність до ризикових дій; по-друге, союзники втратять довіру до Вашингтона як гаранта безпеки. У цьому контексті ізоляціоністська стратегія «Америка понад усе» не лише не здатна забезпечити державу, а навпаки – підвищує ядерні ризики, з якими стикаються Сполучені Штати [51].

Історично американська ядерна присутність у НАТО була фактором не лише стримування зовнішніх загроз, а й запобігання появі нових ядерних держав у Європі завдяки інтеграції потенційних претендентів у систему колективного планування. Формально ядерне стримування Альянсу зберігається, проте воно переважно залежить від США, які забезпечують як тактичний, так і стратегічний компоненти. Велика Британія бере участь у стратегічному елементі, тоді як Франція утримує повністю автономні сили. Водночас у разі зникнення американських гарантій Європа зіткнеться з низкою серйозних викликів: розширення французького арсеналу або створення нової системи стримування потребуватимуть значних ресурсів, часу та політичної консолідації. У короткостроковій перспективі для ЄС важливо підтвердити дієздатність власної моделі стримування, попри

технічні, політичні й психологічні бар'єри, особливо з огляду на загрозу з боку РФ [25].

Система ядерного стримування НАТО базується на принципі поетапної ескалації, що передбачає поступове підвищення рівня сили – від звичайних оборонних дій до можливого застосування ядерних засобів. На початковому етапі всі держави-члени, за винятком Ісландії, беруть участь в обороні звичайними силами. Проте на вищих рівнях ескалації, – від обмеженого використання ядерної зброї до повномасштабної ядерної війни, – коло потенційних учасників значно звужується. Центральним елементом є механізм розширеного ядерного стримування, який виконує функцію проміжної ланки між уже прийнятим сценарієм звичайної війни та все ще неприйнятною можливістю повномасштабного ядерного конфлікту. Саме наявність такого проміжного рівня стримує потенційного агресора від застосування сили, оскільки будь-яка атака може спричинити неконтрольовану ескалацію до ядерного порогу [25].

У сучасних умовах, коли вплив США послаблюється, франко-британський ядерний потенціал потенційно може набути ролі нового «ядерного щита» Європи, ефективність якого залежатиме від консолідованої участі європейських держав. Це потребує реалізації кількох стратегічних кроків: вироблення спільної доктрини, що інтегрує французькі та британські підходи до ядерного стримування; системного залучення інших держав через механізми на кшталт розширеного доступу до планування, що зміцнить внутрішньоєвропейську солідарність; модернізації тактичних засобів – зокрема створення боєприпасів малої потужності – для підвищення гнучкості відповіді на можливу ескалацію.

РОЗДІЛ 2

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ

На початку XX століття не виникала потреба у розвитку ядерного права, оскільки застосування ядерної енергії було обмеженим [61, с. 30]. Логічно, що першою міжнародною організацією, яка проявила зацікавленість у використанні атомної енергії, стала Міжнародна комісія з радіологічного захисту (ICRP), створена ще в 1928 р., яка розробляла міжнародні стандарти захисту від радіації.

Перше воєнне застосування атомної бомби в 1945 р. продемонструвало, що ядерна зброя здатна спричинити масове знищення та одночасно виступати фактором стримування. У 1946 р. у США було ухвалено Закон про атомну енергію [67, с. 51], а підключення Обнінської атомної електростанції до електричної мережі у 1954 р. відкрило еру мирного використання атомної енергії.

Набуття чинності 29 липня 1957 р. Статутом Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) [45] стало важливим кроком у формуванні міжнародно-правової бази в ядерній сфері. МАГАТЕ започаткувало програму технічного співробітництва для допомоги державам-членам у створенні потенціалу, впровадженні та розвитку ядерних технологій, а також їх безпечному та ефективному використанні [19, с. 337]. З часу свого створення МАГАТЕ ініціювало численні багатосторонні конвенції та угоди між державами та міжнародними організаціями, які підтримують гармонійний розвиток атомної енергетики [43]. Таким чином, у ядерній сфері сформувалася досить всеохоплююча міжнародно-правова база, що спирається на принципи миру, безпеки, захисту, відповідальності та співробітництва, забезпечуючи правову основу для мирного використання атомної енергії в глобальному масштабі.

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (далі – ДНЯЗ), який

набув чинності у березні 1970 р. [8], вимагає від держав, що не володіють ядерною зброєю, утримуватися від придбання чи виробництва ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв. У рамках цього режиму Комітет Цангера (1971 р.) та Група ядерних постачальників (1974 р.) розробили керівні принципи та основний перелік ядерних установок.

ДНЯЗ є багатостороннім міжнародним актом, розробленим Комітетом з роззброєння ООН з метою обмеження розширення кола держав, що володіють ядерною зброєю, забезпечення міжнародного контролю за виконанням державами взятих на себе зобов'язань та створення широких можливостей для мирного використання атомної енергії [24, с. 108]. Він формує основу міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї та є єдиним багатостороннім договором, що юридично зобов'язує п'ять офіційних ядерних держав проводити роззброєння [55].

На сьогодні ДНЯЗ підписали 190 країн, хоча Ізраїль, Індія та Пакистан не приєдналися до договору, а Північна Корея скористалася п. 1 ст. 10, щоб вийти з ДНЯЗ у 2003 р. [65]. Договір охоплює три взаємопов'язані сфери: нерозповсюдження ядерної зброї, роззброєння та мирне використання ядерної енергії. Усі учасники зобов'язуються сприяти обміну обладнанням, матеріалами та науково-технічною інформацією, необхідною для мирного використання атомної енергії, а також брати участь у такому обміні. Некомерційні організації повинні дотримуватися норм МАГАТЕ як умови мирного ядерного співробітництва. Згідно з п. 3 ст. 8 ДНЯЗ, кожні п'ять років скликається конференція учасників для оцінки реалізації положень договору та забезпечення досягнення його цілей.

Незважаючи на всі успіхи, ДНЯЗ з моменту його підписання у 1968 р. завжди був причиною суперечок та криз. З одного боку, йдеться про регіональні кризи, пов'язані з поширенням ядерної зброї: незважаючи на ратифікацію ДНЯЗ Північна Корея та Іран розширили свої ядерні програми. З іншого боку, не вдалося досягти і суттєвого прогресу в ядерному роззброєнні. За часів холодної війни, особливо у 1980-х роках, ядерні держави різко

збільшували свій ядерний потенціал. І хоча потім відбувалося скорочення накопичених ними арсеналів, кількість боєголовок і надалі залишалася величезною. З цієї причини у 1995 р. продовження дії Договору на необмежений термін опинилося під загрозою зриву. Наразі всі держави – учасниці ДНЯЗ, які мають ядерну зброю, реалізують комплексні програми з модернізації свого ядерного арсеналу та розробляють нові засоби доставки.

Стаття III Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) зобов'язує всі держави-учасниці, які не розробили та не випробували ядерний вибуховий пристрій станом на 1 січня 1967 р., укласти угоду з Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ). Згідно з цією угодою, увесь вихідний і наявний ядерний матеріал та вся мирна ядерна діяльність на території держави, а також поза її межами, але під її юрисдикцією або контролем, підлягають гарантіям МАГАТЕ. Водночас держави, що володіють ядерною зброєю, за положеннями ДНЯЗ не зобов'язані укладати подібні угоди щодо гарантій [5].

Стаття IV ДНЯЗ констатує право всіх держав на розвиток ядерної енергії в мирних цілях та на міжнародний обмін інформацією й матеріалами, одночасно встановлюючи зобов'язання держав сприяти такому розвитку. Проте складність проблеми полягає в тому, що існує тісний зв'язок між ядерною енергією мирного застосування та енергією, що використовується для немирної ядерної діяльності [5].

Важливо зазначити, що держави, здобуваючи технології, що потенційно ставлять їх на позицію володіння ядерною зброєю, можуть упродовж певного часу перевести свої мирні ядерні програми у військові. Так, наприклад, при ухваленні відповідного політичного рішення створити ядерну зброю під силу Австралії, Аргентині, Бразилії, Єгипту, Канаді, Швеції, Чилі, Японії та багатьом іншим державам.

Крім того, існує ризик, що неядерні держави зможуть створити ядерну зброю через відсутність у ДНЯЗ 1968 р. чіткого визначення терміна «мирне застосування ядерних технологій». Ця невизначеність дозволяє, по-перше,

окремим державам трактувати поняття неоднозначно, а по-друге, може призвести до негативних наслідків від «не зовсім мирного використання ядерних технологій». Наприклад, уран, який Іран почав збагачувати під виглядом потреб атомних електростанцій, може потенційно використовуватися для виробництва ядерної зброї при підвищенні ступеня збагачення [47, с. 203].

Оцінюючи зміст положень ДНЯЗ, можна дійти висновку, що договір забезпечує безпеку всіх держав та інтереси глобального миру. За умови послідовного й повного виконання його положень, ДНЯЗ закриває більшість шляхів поширення ядерної зброї та забезпечує міжнародний контроль за дотриманням державами своїх зобов'язань [47, с. 204]. При цьому, документ значно розширює можливість мирного використання ядерної енергії для країн, які не володіють ядерною зброєю.

Як відомо, окремі ядерні держави [46] ніколи не підписували ДНЯЗ, тому їхня ядерна діяльність перебуває поза контролем МАГАТЕ. Після виходу Північної Кореї з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї в 2003 році дія її угоди про гарантії з Міжнародним агентством з атомної енергії також припинилася [56; 20, с. 700].

Мета Угод про всеосяжні гарантії між МАГАТЕ та державами [48] полягає в тому, щоб держави повідомляли агентство про кількість спеціальних ядерних матеріалів, якими вони володіють, а також про інші матеріали, послуги, обладнання та технології, що надаються агентством або на його запит, або перебувають під наглядом чи контролем держави. При цьому ці ресурси не повинні використовуватися для будь-яких військових цілей. МАГАТЕ має широкий арсенал інструментів для перевірки такої інформації: від регулярних інспекцій на місці до кількісного обліку матеріалів і обладнання, від контролю за їх придбанням і переміщенням до встановлення систем спостереження на ядерних об'єктах.

Міжнародні конвенції, що встановлюють відповідальність у сфері ядерної енергетики, відіграли ключову роль у формуванні правової бази

ядерної безпеки. Паризька конвенція про цивільну відповідальність у сфері ядерної енергії [34], прийнята Європейським енергетичним співтовариством у 1960 р., та Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду [6], прийнята під егідою МАГАТЕ у 1963 р., встановили міжнародний режим відповідальності за ядерну шкоду з метою мінімізації ризику заподіяння шкоди людям і майну внаслідок транскордонних ядерних аварій. Таким чином почала формуватися міжнародна правова база для нерозповсюдження ядерної зброї та запобігання ризикам від використання ядерної енергії.

Великі ядерні аварії, зокрема на атомній електростанції Три-Майл-Айленд у 1979 р. та на Чорнобильській АЕС у 1986 р. [14], стали тривожним сигналом для безпеки ядерної енергетики в усьому світі та стимулювали міжнародну спільноту до перегляду і вдосконалення міжнародно-правових норм у сфері ядерної безпеки. На початку 1990-х років було виявлено таємну ядерну діяльність деяких учасників ДНЯЗ, що спричинило посилення міжнародним співтовариством комплексних гарантій та системи експортного контролю.

Серйозне занепокоєння щодо ядерного тероризму виникло після теракту 11 вересня 2001 р. у США. Подальше посилення правової бази у цій сфері було стимульоване також аварією на атомній електростанції «Фукусіма-Даїчі» в 2011 р., що підкреслило необхідність удосконалення міжнародних механізмів контролю та безпеки у ядерній сфері.

Конвенція про раннє сповіщення про ядерну аварію та Конвенція про допомогу у випадку ядерної аварії або радіаційної надзвичайної ситуації [41], прийняті у 1986 р., встановлюють механізм міжнародного співробітництва для посилення обміну інформацією та надання технічної допомоги, а також для пом'якшення наслідків ядерних аварій і радіаційних надзвичайних ситуацій.

Прийнята у 1994 р. Конвенція про ядерну безпеку [17] посилює національну відповідальність держав за забезпечення ядерної безпеки та

визначає рамки міжнародного співробітництва. Вона відображає міжнародний консенсус щодо високого рівня безпеки, необхідного для захисту людей і навколишнього середовища від шкідливого впливу іонізуючого випромінювання.

Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом і радіоактивними відходами [31], прийнята у 1997 р., встановлює відповідальність усіх держав за безпечне поводження з відпрацьованим паливом і радіоактивними відходами протягом усього терміну їх експлуатації. МАГАТЕ розробило та опублікувало стандарти ядерної безпеки, включаючи основи безпеки, загальні вимоги та настанови, спеціальні вимоги та спеціальні настанови. Ці документи допомагають державам ефективно виконувати міжнародні зобов'язання відповідно до Конвенції про ядерну безпеку та Об'єднаної конвенції, формують принципи безпеки на всіх етапах використання ядерної енергії та забезпечують високий рівень ядерної безпеки [19, с. 338].

Розроблена у 1979 р. під егідою МАГАТЕ Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу (далі – CPPNM) [16] спрямована на посилення безпеки ядерних матеріалів під час міжнародних перевезень. Поправка до CPPNM, прийнята у 2005 р., розширює сферу дії Конвенції на захист ядерних установок і матеріалів, що використовуються, зберігаються та транспортуються на національній території, і запроваджує заходи проти диверсій.

МАГАТЕ також розробило Кодекс поведінки щодо безпеки та захисту радіоактивних джерел [15] і публікації Серії ядерної безпеки, які надають державам і міжнародному співтовариству практичні рекомендації щодо забезпечення безпеки. Крім того, у 2007 р. набула чинності Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму [30].

У 1993 р. МАГАТЕ започаткувало «Програму 93+2», спрямовану на підвищення ефективності системи гарантій. Прийняття Типового додаткового протоколу [35] у 1997 р. розширило можливості агентства щодо виявлення

незадекларованих ядерних матеріалів і діяльності, що значно посилює міжнародний контроль за мирним використанням ядерної енергії.

У 1988 р. під спільною егідою МАГАТЕ та Організації економічного співробітництва та розвитку був прийнятий Спільний протокол про виконання Віденської та Паризької конвенцій [49], а укладена в 1997 р. Конвенція про додаткову компенсацію за ядерну шкоду сприяла формуванню глобального режиму відповідальності за ядерну шкоду [6]. Крім того, агентство уклало угоди про гарантії зі 184 країнами, додаткові протоколи з 136 країнами та протоколи, що стосуються невеликих кількостей матеріалів, з 94 країнами, що забезпечило можливість ефективного контролю ядерних матеріалів, установок і діяльності держав-учасниць [64].

Сьогодні на атомну енергетику припадає понад чверть виробництва електроенергії з низьким вмістом вуглецю. За оцінками МАГАТЕ, опублікованими у вересні 2021 р., у високій гіпотезі до 2050 року ядерна потужність у світі більш ніж удвічі перевищуватиме поточний рівень (792 ГВт), а частка атомної енергетики у виробництві електроенергії становитиме 12,3 % [61].

Ядерна енергетика, будучи чистою, низьковуглецевою та високоефективною, здатна забезпечувати базову електроенергію та значно сприяти досягненню Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року. Вона також є важливим інструментом протидії глобальним змінам клімату. Міжнародна спільнота має підтримувати принцип колективної відповідальності у сфері ядерної безпеки, активно сприяти універсальному впровадженню та вдосконаленню міжнародно-правової бази в ядерній галузі та докладати зусиль для довгострокового мирного використання ядерної енергії.

Еволюція законодавчої бази з ядерних питань демонструє рішучість держав регулювати основні аспекти мирного використання ядерної енергії через обов'язкові конвенції та договори, а також необов'язкові керівні принципи і кодекси. Краща гармонізація норм та забезпечення прозорості, а також готовність національних і міжнародних органів до конструктивної

взаємодії з усіма зацікавленими сторонами, сприятимуть розвитку ефективного правового режиму ядерної енергетики у майбутньому [19, с. 340].

Напад РФ на Україну вказує на надійність механізму ядерного стримування. Адже Захід не втручається у війну, інші висловлюють сумніви щодо ефективності політики ядерного стримування НАТО і вважають, що вона лише провокує агресивні дії. Події в Україні «оголили» недостатню ефективність політики ядерного стримування. Відтак, війна та ядерні загрози РФ сприяють відродженню концепції ядерного стримування та нарощування озброєнь, поглиблюючи при цьому «тріщини» у ДНЯЗ. Щоб якось протидіяти загрозливій ерозії цього найважливішого принципу глобального контролю над озброєннями, слід визнати «темні сторони» ядерного стримування, які оголилися внаслідок війни в Україні.

Водночас доводиться побоюватися подальшого регіонального розповсюдження ядерної зброї. Після вторгнення країни-агресора на територію України привабливість ядерної зброї для деяких країн зросла, а порушення Будапештського меморандуму похитнуло довіру до гарантій безпеки.

16.11.1994 р. Верховна Рада України ухвалила Закон про приєднання України до ДНЯЗ. Констатувалося, що Україна є власником усієї ядерної зброї, отриманої у спадок від СРСР, і має намір повністю від неї позбутися, використовуючи надалі атомну енергію виключно у мирних цілях.

5 листопада 1994 р. був підписаний Будапештський меморандум, відповідно до якого держави-гаранти (РФ, США, Великобританія, Франція та Китай, що приєднався до них) зобов'язалися поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України, утримуватися від будь-яких проявів агресії проти неї, зокрема економічного тиску. 2 червня 1996 р. Україна офіційно позбулася статусу держави, що володіє ядерною зброєю [54].

Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до ДНЯЗ передбачав, що, відмовляючись від третього за потужністю ядерного

арсеналу у світі та роблячи внесок у глобальний мир і безпеку, Україна отримує гарантії непорушності своєї безпеки від провідних військових держав світу. Підписанти Меморандуму підтвердили зобов'язання не застосовувати проти України ядерну зброю, утримуватися від загрози силою або її застосування щодо територіальної цілісності чи політичної незалежності України, а також від економічного тиску, забезпечуючи державі відповідні гарантії безпеки [22, с. 364–373].

Аналізуючи суть Будапештського меморандуму, посол США в Україні в 1998-2000 рр., С. Пайфер зазначив: «Американські дипломати вирішили, що гарантії мають бути зафіксовані в документі, який не мав би обов'язкової юридичної сили. Ні Дж. Буш, ні Б. Клінтон не хотіли такого договору, який міг би бути поданий до Сенату для розгляду та отримання згоди на його ратифікацію» [13, с. 44]. Юристи Державного департаменту США ретельно проаналізували текст Будапештського меморандуму, щоб переконатися, що сформульовані зобов'язання мають виключно політичний, а не юридично обов'язковий характер. Американські офіційні особи також постійно використовували термін «запевнення» замість терміну «гарантії», оскільки останній має на увазі набагато глибшу, навіть юридично зобов'язуючу, прихильність такого ж роду, яку США надали своїм союзникам НАТО.

Аналіз тексту Будапештського меморандуму свідчить, що після його підписання документ встановив для США політичні, а не юридично обов'язкові зобов'язання щодо підтримки суверенітету, політичної незалежності та територіальної цілісності України, подібні до тих, які США виконують щодо своїх союзників у НАТО.

В іншому, всі спроби лінгвістичного зниження юридичної значущості документа, що розглядається, і перетворення його на якусь політичну декларацію, є неспроможними. Положення меморандуму та встановлених у них правових зобов'язань показує, що вони автентичні нормам та зобов'язанням, які містяться в основних джерелах принципів міжнародного права: Статут ООН¹⁹, Декларація про принципи міжнародного права

1970 р. [68], Гельсінський заключний акт Наради з безпеки та співробітництва Європі [60].

З позицій міжнародного права будь-яка узгоджена державна позиція, закріплена в офіційних документах, незалежно від їхньої форми, має обов'язкову юридичну силу, а її порушення тягне відповідальність держави, яка не дотримала взятих зобов'язань. Це положення відображено у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. [6], де термін «договір» визначено як міжнародну угоду, укладену між державами в письмовій формі і регульовану міжнародним правом, незалежно від того, чи міститься вона в одному документі, у двох або кількох пов'язаних документах, а також незалежно від конкретного найменування (пп. «А» п. 1 ст. 2). Зазначену конвенцію ратифікували Україна, Велика Британія та рф, щодо США її положення діють як звичайні норми міжнародного права.

У Будапештському меморандумі не прописано механізмів його реалізації. Ця обставина не означає, що умови документа неможливо реалізувати. Насамперед зазначимо, що в нормах міжнародного права який завжди прописуються механізми реалізації. Задля реалізації норм міжнародного права самі держави зобов'язані приймати відповідні закони та інші нормативні правові акти. Оскільки норми міжнародного права є невід'ємними складовими правових систем країн [57].

Також, у п. 6 цього меморандуму закріплено, що «рф, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, США та Україна консультуватимуться у разі виникнення ситуації, що стосується питання цих зобов'язань» [29]. А далі залежно від того, чи відбудуться консультації, від проведення самих консультацій та інших обставин, керівництво країн-підписантів має діяти, що називається щодо ситуації. При цьому дії країн-підписантів можуть бути різними.

Крім того, у ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. встановлено, що «для цілей тлумачення договору контекст охоплює, окрім тексту, включаючи преамбулу та додатки: будь-яка угода, що

стосується договору, яка була досягнута між усіма учасниками у зв'язку з укладанням договору»; «значення має будь-який документ, складений одним або декількома учасниками згідно з укладанням договору» (пп. «А» п. 2); «наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо тлумачення» (пп. «В» п. 2) [2].

Грунтуючись на цих положеннях Конвенції, Україна спільно зі своїми гарантами США та Великобританією зобов'язана ініціювати та створити свою міжнародну правозастосовну практику імплементації Будапештського меморандуму. З моменту російської агресії для України відкрито історичне вікно можливостей щодо імплементації Будапештського меморандуму.

Стосовно анексії рф АР Крим, ґрунтуючись на положеннях ст. 48 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 56/83. «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» [42], не лише Україна, а й США, Великобританія, а також Франція та Китай (як країни, які пізніше приєдналися до БМ), були зобов'язані поставити питання на міжнародному рівні: про зупинення членства рф в ООН; про блокування всіх фінансових рахунків рф її та окремих громадян; про запровадження різного рівня санкцій щодо окремих секторів, нафти і газу, що експортуються з рф які забезпечують основне поповнення бюджету країни-окупанта; про введення військ країн-гарантів на територію України, для відновлення суверенітету та виконання своїх зобов'язань; про пред'явлення вимог щодо компенсування збитків, завданих агресією рф та окупацією.

Українсько-російський конфлікт навколо острова Тузла у 2003 р., анексія Криму навесні 2014 р. та військова агресія на Донбасі остаточно продемонстрували, що рф не вважає себе пов'язаною гарантійними зобов'язаннями щодо України, закріпленими у Будапештському меморандумі. Дії інших держав – гарантів безпеки України, обмежені переважно дипломатичним та економічним тиском на рф, сприяли відновленню в Україні дискусій щодо можливості відновлення ядерного статусу [56].

В останні роки спостерігається стрімка руйнація системи

інституційно-правового облаштування міжнародних відносин та повернення великих держав від політики співробітництва до стратегії конфронтації. Триває поступовий розпад комплексу угод у сфері стратегічної стабільності та ослаблення міжнародних безпекових інститутів [36, с. 176]. Так, у 2002 р. США вийшли з Договору про обмеження систем протиракетної оборони, на що РФ відповіла виходом з Договору про скорочення стратегічних наступальних озброєнь. Нині США звинувачують РФ у порушенні Угоди про ліквідацію ракет середньої та малої дальності 1987 р., що порушило базові принципи ДНЯЗ щодо скорочення ядерних арсеналів і використання зброї масового ураження виключно для самозахисту та стримування.

Нерозповсюдження ядерної зброї залишається ключовим завданням світової спільноти, що сприяє зміцненню міжнародних відносин між державами з різними політичними орієнтаціями. США, «Велика вісімка», ЄС та інші міжурядові організації послідовно підтримують цю політику та активно співпрацюють у цій сфері, що дозволяє колективно вирішувати практичні питання нерозповсюдження та інші глобальні проблеми, насамперед боротьбу з міжнародним тероризмом [21, с. 279].

З огляду на актуальність глобального завдання щодо нерозповсюдження ядерної зброї та необхідність створення міжнародних механізмів, що гарантують безпеку держав у разі відмови від ядерної зброї або намірів щодо її виробництва, особливого значення набуває актуалізація положень Будапештського меморандуму. Його подальше невиконання ставить під сумнів ефективність майбутніх дипломатичних рішень у сфері глобальної безпеки, тому потрібна спільна робота держав-гарантів для відновлення безпеки та територіальної цілісності України.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Прийнята 16 липня 1990 р. Верховною Радою України Декларація про державний суверенітет проголосила верховенство, самостійність, повноту та неподільність влади України в межах її території, а також незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. Серед інших засад суверенітету було задекларовано намір України стати постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках, та дотримуватися трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти та не набувати ядерної зброї [7]. Відтак, ще перебуваючи у складі СРСР, Україна заявила про намір формуватися як без'ядерна держава.

З набуттям незалежності постала проблема захисту держави та населення від ядерної загрози. Україна успадкувала третій за потужністю ядерний арсенал у світі. З метою реалізації положень Декларації Верховна Рада України ухвалила 24 жовтня 1991 р. Заяву «Про без'ядерний статус України», відповідно до якої держава визнала себе неядерною, взяла на себе зобов'язання щодо повного знищення ядерної зброї на своїй території, приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та уклала з МАГАТЕ угоди про гарантії [52, с. 29]. Україна активно підтримувала загальне ядерне роззброєння та прагнула зберігати позаблоковий статус.

Постановою Верховної Ради України від 9 квітня 1992 р. «Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу» підтверджено дотримання трьох неядерних принципів, позаблоковості та нейтралітету. У Воєнній доктрині України, затвердженій 19 жовтня 1993 р., проголошено неприпустимість застосування ядерної зброї та виключення її загрози з зовнішньополітичної стратегії [33, с. 59].

16 листопада 1994 р. Україна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [40] та зобов'язалася не отримувати, не виробляти і не придбавати ядерну зброю після ліквідації власного арсеналу.

Слід зазначити, що положення про без'ядерний статус та нейтралітет не були закріплені в Конституції України, що ускладнює їхню конкретизацію у міжнародному співробітництві та забезпеченні міжнародної безпеки. Проте відповідно до Декларації про державний суверенітет Україна вважається нейтральною та без'ядерною у міжнародних відносинах.

Деякі фахівці розглядають ядерну зброю як засіб національної безпеки та політичного стримування, зазначаючи, що вона надає країні значний потенціал і може перетворити її на сильного конкурента на європейському континенті [10, с. 25]. Однак, на думку Р. Коцюби, «сильний» статус держави визначається не лише наявністю ядерної зброї, а цивілізованими критеріями, такими як правове законодавство, міжнародна співпраця, рівень технологічного та економічного розвитку [18, с. 99].

Сьогодні, окрім потреби вдосконалення енергетичної складової використання ядерної енергії та розвитку законодавства у сфері мирного використання ядерної енергії, актуальним стало також питання пошуку нових правових механізмів забезпечення національної безпеки держав, обумовлених військовим аспектом використання ядерної енергії. Зокрема, це стосується ефективності юридичних гарантій для країн, що відмовилися від ядерної зброї, та правового оформлення їх без'ядерного статусу [33, с. 59].

Дослідження сучасної міжнародної безпеки засвідчують, що основним фактором загроз є міжнародні конфлікти, у які дедалі частіше втягуються нові держави. Багато науковців висловлюють думку про можливість третьої світової війни, що може розпочатися з глобального ядерного зіткнення у відповідь на постійні збройні конфлікти, оскільки загроза ядерної війни остаточно не зникла. Це підкреслює необхідність створення відповідних міждержавних та наддержавних структур і формування нової системи міжнародної безпеки [3, с. 47].

На наше переконання, існуюча система міжнародної ядерної безпеки вичерпала свій ресурс і потребує докорінного оновлення. Аналізуючи сучасні

виклики режиму ядерного нерозповсюдження, зарубіжні дослідники виділяють явище «кілець розповсюдження» (proliferation rings), що характеризує латентне розповсюдження: країни формально дотримуються Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, проте нарощують власні ядерні потенціали, передають ядерні технології неядерним державам, які незаконно розвивають ядерні програми, або сприяють розвитку держав, що технологічно набувають власний ядерний потенціал [1, с. 12-13].

Що стосується національної безпеки України, слід враховувати і міжнародний контекст. Досвід України показує, що після відмови від власного ядерного арсеналу держава залишилася без ефективних гарантій захисту, а її безпека значною мірою залежить від міжнародного середовища та стану глобальної безпеки. На сьогоднішній день цей стан для України погіршується, що загострює питання щодо необхідності запровадження нових інструментів захисту національної безпеки. В умовах відсутності власного ядерного арсеналу, одним із способів компенсації дефіциту безпеки є інтеграція в систему колективної оборони, зокрема в рамках НАТО.

Напад ядерної держави – першої за потужністю у світі, яка володіє 5977 ядерними боеголовками, і постійного члена Ради Безпеки ООН – на неядерну країну спричинив бажання інших неядерних держав здобути власну ядерну зброю, а ядерних держав – збільшити свій арсенал. Це, у свою чергу, призвело до ланцюгової кризи контролю над ядерними компонентами, що включає як ядерну зброю, так і ядерну енергію [5, с. 22].

У складному ландшафті міжнародних відносин загроза ядерного шантажу становить значний виклик глобальній стабільності та миру. Ця примусова тактика передбачає загрозу використання ядерної зброї для здійснення тиску або примусу до виконання інших держав. Потенційне використання ядерної загрози рф не тільки ставить під сумнів положення різних міжнародних договорів, спрямованих на запобігання розповсюдженню та використанню ядерної зброї, але й викликає гострі занепокоєння з приводу ерозії рамок глобальної безпеки. За відсутності ефективного міжнародного

права та відповідних інституцій безпеки ООН кожній країні потрібна ядерна «парасолька».

Політика ядерного шантажу, яку проводить рф, суттєво порушила геополітичні важелі, що тримали систему глобальної безпеки. Міжнародні інститути, створені після Другої світової війни, зокрема Організація Об'єднаних Націй та Рада Безпеки ООН, сьогодні виявилися практично паралізованими, а їхній потенціал у сфері забезпечення миру й безпеки себе вичерпав.

Погоджуючись із висновками М.Г. Окладної, слід зазначити, що джерела загроз національній безпеці, пов'язані з неефективністю міжнародної системи безпеки, стали особливо небезпечними саме для України. Існуючі механізми захисту миру та безпекові гарантії, зокрема передбачені Будапештським меморандумом, не змогли стримати рф від багаторічної гібридної агресії проти України та від початку повномасштабної війни 24.02.2022 р. [33, с. 88].

Сучасна агресивна політика рф підриває фундаментальні засади європейської та світової безпеки. Постійне використання ядерного шантажу країною-агресором актуалізує для НАТО проблему ефективного стримування. Для забезпечення та підтримання стабільності у Європі Північноатлантичний альянс має обрати одну з двох стратегій:

- а) втручання, яке передбачає обмежене або повномасштабне застосування військової сили, як це відбулося лише одного разу за всю історію НАТО у 1990-х роках для припинення війни та етнічних чисток на території колишньої Югославії;
- б) стримування, що полягає у створенні переконання у противника, що його агресивні дії спричинять неприйнятні для нього втрати, що значно перевищуватимуть очікувані вигоди [37].

Після вторгнення НАТО, США та інші європейські країни надали Україні значну військову допомогу, включаючи безпілотники, протитанкові та протиповітряні системи, а також цінні дані військової розвідки. Водночас, в

умовах триваючої війни на виснаження, така підтримка має здійснюватися на постійній основі. Основним фактором нейтралізації ядерного шантажу рф є військова перемога України у відсічі російській агресії. Армію противника необхідно ослабити до таких умов, щоб мілітаризовані сили рф не змогли відновити боєздатність. Це можливо за умови, отримання від країн-партнерів важкої наступальної та високотехнологічної зброї.

Деякі експерти прогнозують послаблення існуючих глобальних та регіональних економічних і безпекових систем із переорієнтацією на невеликі, компактні субрегіональні утворення. Водночас залишається відкритим питання, чи матимуть такі нові формати достатньо ресурсів і спроможностей для визначення та підтримання нового світового порядку.

Аналіз Будапештського меморандуму свідчить, що гарантії безпеки щодо України були порушені задовго до 2014 р. Прикладами цього є прикордонне протистояння 2003 р. навколо острова Тузла, що загрожувало територіальній цілісності України, та так звані газові війни, які проявлялися у свідомому економічному тиску з метою підпорядкування національних інтересів України зовнішнім акторам.

Світова спільнота не надала адекватної реакції на ці порушення зобов'язань одного з підписантів Меморандуму, що з часом призвело до прямої збройної агресії. Більше того, подібне відверте ігнорування безпекових гарантій для України ставить під сумнів значущість підписів та обіцянок держав-гарантів Будапештського меморандуму для будь-якої іншої держави. Ігнорування зобов'язань держав-підписантів щодо України підриває весь корпус міжнародних договорів із нерозповсюдження та контролю за зброєю масового ураження [53].

В умовах збереження глобальної актуальності завдання нерозповсюдження ядерної зброї та потреби створення нових міжнародних документів, що гарантують безпеку держав у разі відмови від ядерної зброї або намірів щодо її виробництва, виникає необхідність актуалізації положень Будапештського меморандуму. Подальше невиконання його норм може

блокувати досягнення нових дипломатичних рішень у сфері глобальної безпеки. Ураховуючи тривале порушення зобов'язань однією з держав-підписантів, критично важливою є спільна координація дій інших держав-гарантів задля відновлення безпеки та територіальної цілісності України.

На сьогодні проблема ядерного тероризму потребує нового осмислення, з огляду на турбулентність світових політичних процесів, які загострилися після повномасштабного вторгнення рф в Україну. Необхідною є розробка та пропозиція нової архітектури світової системи безпеки, здатної відповідати сучасним викликам і загрозам нового світового порядку та враховувати еволюцію ядерного тероризму як одного з дестабілізуючих факторів, що порушують глобальну стабільність.

Формуючи політику у сфері національної безпеки, держави мають знаходити інструменти, які дозволяють адаптуватися до постійного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз. Такий підхід передбачає посилення національної стійкості [50]. Водночас західні політичні кола повільно усвідомлюють, що агресія рф в Україні безпосередньо стосується екзистенційно важливих для Європи проблем. Сьогодні Україна виступає не лише користувачем, а й значним контриб'ютором європейської безпеки [36, с. 154].

Особливе значення для забезпечення національної безпеки України у післявоєнний період матимуть такі напрями державної політики: підвищення обороноздатності та готовності до реагування на кризові ситуації; отримання зовнішніх безпекових гарантій поза межами НАТО; розвиток двосторонніх відносин зі стратегічними партнерами; відновлення економічного та людського потенціалу країни; підвищення ефективності державного управління та інституцій [50].

Однією з ключових передумов успішної реалізації інтеграційного курсу та планів західної допомоги є реальна готовність України докладати необхідних зусиль. Індикаторами цього стануть наявність міцної політичної

волі, власної стратегії та програм розвитку, консолідація суспільства навколо них, позитивні результати перших кроків і необоротність реформ, насамперед у судовій та правоохоронній сферах.

У розпал війни питання післявоєнного майбутнього України та її інтеграційних амбіцій стає предметом активного обговорення в українському експертному середовищі. Це відбувається на тлі трансформацій світового порядку, зумовлених новим балансом сил і прагненням центрів впливу сформувати надійне оточення (альянси, коаліції держав-однодумців), через яке транслюватимуться потужні геополітичні сигнали. Відтак виникає питання про формування нової архітектури економічних і безпекових союзів, альянсів, співтовариств і ситуативних коаліцій регіонального та глобального масштабу.

ВИСНОВКИ

Ядерна зброя є значним фактором дестабілізації в сучасних міжнародних відносинах. Наявність у арсеналах окремих країн такої зброї не тільки створює постійну загрозу її потенційного використання, але й сприяє збереженню та посиленню міжнародної напруженості. Модернізація ядерних озброєнь, намагання окремих країн розширити свій арсенал, використання ядерної зброї як засобу демонстрації сили, перешкоджає ефективним дипломатичним ініціативам держав, збільшує ризик конфліктів.

Режим нерозповсюдження ядерної зброї – це сукупність міжнародних домовленостей та організацій за участю як ядерних, так і неядерних держав, а також внутрішніх законодавств держав-учасниць, метою яких є запобігання набуттю державами ядерного статусу. До системи угод, що безпосередньо пов'язані з режимом ядерного нерозповсюдження, належать угоди у сфері скорочення ядерної зброї, включно з двосторонніми договорами та низкою багатосторонніх угод. До них, зокрема, належать договори про заборону випробувань ядерної зброї, договори про нерозміщення ядерної зброї на Антарктиці, Місяці та інших небесних тілах, а також на дні морів і океанів.

Ядерне стримування є однією з концепцій, що визначається певним динамізмом щодо його ролі у стратегічному діалозі традиційних супротивників – ядерних держав: від жорсткого протистояння під час «холодної війни» до нового загострення на сучасному етапі. Проблеми нерозповсюдження ядерної зброї залишаються актуальними, оскільки не всі країни дотримуються міжнародних договорів, таких як Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, що підриває міжнародну довіру та загрожує глобальній безпеці. У відповідь на ці виклики, міжнародна спільнота має активізувати зусилля для відновлення міжнародної стабільності та забезпечення тривалого миру без ядерного озброєння,

Практичні аспекти ядерного стримування слід розглядати з урахуванням поточних викликів та загроз національній та міжнародній

безпеці. Система міжнародної безпеки виявилася неефективною стосовно України, оскільки чинні механізми захисту миру та безпекові гарантії, зокрема положення Будапештського меморандуму, не перешкодили державі-окупанту протягом багатьох років здійснювати гібридну агресію проти України, що в підсумку призвело до початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 року. Світова спільнота повинна адекватно реагувати на ядерні загрози РФ політикою стримування, розробляти та удосконалювати механізми контролю та моніторингу проявів ядерного тероризму.

В умовах змін пріоритетів у зовнішній політиці США, франко-британський потенціал має шанс стати новим «ядерним щитом» Європи. Це, своєю чергою, зумовлює потребу у розробленні спільної доктрини та узгодженої стратегії використання ядерної зброї, що передбачала б обов'язкове залучення інших держав через механізми, подібні до розширеного доступу до спільного планування, а також модернізацію тактичних систем. Такий підхід здатний підвищити гнучкість реагування на можливу ескалацію та зміцнити ефективність колективного стримування.

Еволюція законодавчої бази у сфері ядерного регулювання засвідчує прагнення держав забезпечувати виключно мирне використання ядерної енергії, застосовуючи широкий спектр правових інструментів – від обов'язкових міжнародних конвенцій і договорів до рекомендаційних керівних принципів і кодексів поведінки. Аналіз змісту положень ДНЯЗ дає підстави стверджувати, що за умови їхнього послідовного та повного виконання цей документ перекриває всі потенційні канали поширення ядерної зброї та встановлює необхідний рівень міжнародного контролю за дотриманням державами взятих на себе зобов'язань. При цьому, документ значно розширює можливість мирного використання ядерної енергії для країн, які не володіють ядерною зброєю.

Після вторгнення країни-агресора на територію України привабливість ядерної зброї для деяких держав зросла, а порушення Будапештського меморандуму та ігнорування його зобов'язань державами-підписантами

похитнуло довіру до гарантій безпеки, поставило під сумнів увесь комплекс міжнародних договорів щодо нерозповсюдження та контролю за зброєю масового ураження та викликало обґрунтовані побоювання щодо подальшого регіонального розповсюдження ядерної зброї. У зв'язку з цим набуває актуальності створення нових міжнародних документів, які б гарантували безпеку окремих держав у разі відмови від ядерної зброї або намірів щодо її виробництва.

Для забезпечення національної безпеки України сьогодні та в післявоєнний період особливе значення матимуть такі напрями державної політики: підвищення обороноздатності та готовності до реагування на кризові ситуації, отримання зовнішніх безпекових гарантій поза межами НАТО, розвиток дво- та багатосторонніх відносин зі стратегічними партнерами, відновлення економічного та людського потенціалу країни, підвищення ефективності державного управління тощо. Водночас критично важливою залишається спільна робота інших держав-гарантів для відновлення безпеки та територіальної цілісності України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балюк Г. І. Проблеми формування та становлення ядерного права в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2000. 360 с.
2. Балюк Г. І. Ядерне законодавство: Зб. нормативно-правових актів (станом на 1 січня 1998 року). К.: Ін Юре, 1998. 607 с.
3. Белорус О.Г. Лукьяненко Д.Г. Глобальные трансформации и стратегии развития : монография. К.: Ориане, 2000. 424 с .
4. Буряченко О. Еволюція ядерного тероризму: політичний аналіз міжнародної нормативно-правової бази через призму російсько-української війни. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Вип. 1 (73), 2024. С. 13-22.
5. Буряченко О. Криза системи контролю над ядерною зброєю. Виклики XXI сторіччя та ризики майбутнього. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. Політичні науки та публічне управління, 2023. (1(67), с. 19–30. URL: <http://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/2505>.
6. Віденська Конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu63k05u>.
7. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. К.: В-во “Україна”, 1991. С. 5.
8. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. Договір, Міжнародний документ від 01.07.1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text.
9. Ємець М. Макрон повторив, що готовий говорити про "ядерну парасольку" Франції для Європи. 2025. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/03/5/7206501/>
10. Журавський В.С. Україна політична: переступити через прірву. К.: Логос, 1995. 208с
11. Закон України «Про приєднання України до Договору про

- нерозповсюдження ядерної зброї», від 16.11.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/94-вр#Text>
12. Заява «Про без'ядерний статус України» / Відомості Верховної Ради. – 1991. №51. Ст. 742. URL: <http://zakon3rada.gov.ua/>.
 13. Капируля М.В. Ядерне стримування в постбіполярному світі: Дис. кандидата політ. наук: 23.00.04. К., 2015. 199 с.
 14. Катастрофи на АЕС та атомна енергетика в XXI столітті. URL: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2014-09-2/svitoglyad-2014-2-6-baryahtar-geleznyak-danilevich.pdf>.
 15. Кодекс поведінки із забезпечення безпеки та збереження радіоактивних джерел. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU03310>.
 16. Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок. Конвенція, Міжнародний документ від 26.10.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_024#Text.
 17. Конвенція про ядерну безпеку. Конвенція, Міжнародний документ від 17.06.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_023#Text.
 18. Коцюба Р.О. Концептуальні засади конституційного забезпечення прав і свобод людини на ядерну безпеку в Україні. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “*Екологічне законодавство України: стан та перспективи розвитку*”. Харків: “Право”, 2008. С. 97-100.
 19. Лесь І. О. Еволюція законодавства щодо використання ядерної енергії в мирних цілях. *Науковий вісник Ужгородського університету*: серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага Ужгород, 2023. Т. 2. Вип. 80. С. 335-341.
 20. Лесь І.О. Міжнародно-правовий режим нерозповсюдження ядерної зброї. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 3. С. 698-702.
 21. Лесь І.О. Роль ДНЯЗ у запобіганні подальшому розповсюдженню ядерної зброї. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024. С. 275-280.

22. Лоссовський І. Є. До 20-ї річниці будапештських «гарантій»: агресія Росії проти України як фактор ерозії міжнародно-правових режимів нерозповсюдження. *Зовнішні справи*. 2014. № 11. С. 6–11.
23. Лоссовський І. Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму «Про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї». *Україна дипломатична*. 2015. Вип. 16. С. 364-373.
24. Мануїлова К. В. Міжнародно-правовий режим нерозповсюдження ядерної зброї в сучасному міжнародному праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2018. Вип. 35(2). С. 106-109.
25. Мартинович Ю., Їжак О. Європейська "ядерна парасолька": якими є межі франко-британського потенціалу без США. Пояснюємо. 2025. URL:
<https://espresso.tv/oborona-ta-bezpeka-evropeyska-yaderna-parasolka-yakimi-e-mezhi-franko-britanskogo-potentsialu-bez-ssha-poyasnyuemo>
26. Мельник Т. Відповідь західної цивілізації на сучасні безпекові виклики за законом виклику / відповіді та роль ядерного стримування. *Вісник Одеського національного університету*. 2017. Т. 22, № 2 (29). С. 113-125.
27. Мельник Т. А. Ядерне стримування в Євроатлантичній системі безпеки. Дис. канд. політ. наук за спец. 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України. Київ, 2021. 231 с.
28. Мельник Ю. Дискусія про власні засоби ядерного стримування в Європі увійшла в «гарячу фазу» - розмова в Інституті Брукінгса. 2025. URL:
<https://www.holosameryky.com/a/evropa-yaderna-zbroya-rozmova-v-instituty-ti-brukinhsa/7987410.html>

29. Меморандум о гарантиях безопасности в связи с присоединением Украины к Договору о нераспространении ядерного оружия. Официальный сайт ООН. URL: <https://undocs.org/ru/CD/1285>.
30. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму. Конвенція, Міжнародний документ від 14.09.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68#Text.
31. Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами. Конвенція, Міжнародний документ від 05.09.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_335#Text.
32. Окладна М. Г. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї в аспекті сучасних проблем міжнародних відносин. *Право та інновації*. 2020, № 4 (32) С. 86-91.
33. Особливості реалізації міжнародного та національного законодавства про ядерну зброю: монографія / С.В. Адамович, О.А. Грицан, І.Р. Пташник, І.І. Петровська, В.І. Розвадовський (заг. ред.); Навчально-науковий юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ. 2017. 294 с.
34. Паризька конвенція про відповідальність перед третіми особами в галузі ядерної енергії (Паризька конвенція або ПК). URL: https://www.oecd-nea.org/jcms/pl_20196/parisconvention-on-third-party-liability-in-the-field-of-nuclear-energy-paris-convention-or-pc.
35. Подальший додатковий протокол до Угоди між державами-учасницями Північноатлантичного Договору та іншими державами, які беруть участь у програмі «Партнерство заради миру», щодо статусу їхніх збройних сил. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/198314___198379.
36. Політичні проблеми міжнародної безпеки у сфері протидії розповсюдженню ядерної зброї (кінець XX – початок XXI століть):

- монографія /за редакцією Кудряченка А.І., Потехіна О.В. – Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. 240 с.
37. Потехін О. Чинник ядерного стримування у військово-політичних стратегіях НАТО та України. *Віче*. 2016. URL: <https://veche.kiev.ua/>
38. Принципы международного права. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D1%8B_%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B774%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0
39. Приходько Р. Сили ядерного стримування у Європі: наскільки вони великі та незалежні? 2025. URL: <https://military.com/uk/articles/sily-yadernogo-strymuvannya-u-yevropi-naskilky-vony-velyki-ta-nezalezni/>
40. Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Закон України від 16.11.1994 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/94-вр#Text>
41. Про ратифікацію Конвенції про оперативне оповіщення про ядерну аварію і Конвенції про допомогу в разі ядерної аварії чи радіаційної аварійної ситуації. Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 30.12.1986 № 3339-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3339-11#Text>.
42. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 56/83. «Ответственность государств за международно-противоправные деяния». Принята 12 декабря 2001 года. Официальный сайт ООН. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/56/83>
43. Ризик застосування ядерної зброї зараз вищий, ніж під час «холодної війни» — ООН. URL: [https://tsn.ua/svit/rizik-zastosuvannya-yadernoyi-zbroyi-vischiy-nizh-pid-ch](https://tsn.ua/svit/rizik-zastosuvannya-yadernoyi-zbroyi-vischiy-nizh-pid-chas)
as

44. Росія і НАТО кажуть про ядерне стримування. Чи загрожує це ядерною війною? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cevv952q15jo>
45. Статут Міжнародного агентства по атомній енергії. Статут, Міжнародний документ від 26.10.1956. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_164#Text.
46. Три країни нарощують ядерний потенціал – Al Jazeera. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/-hrajut-stratehichnimimjazami-jak-tri-krajini-svitu-modernizujutjaderni-arsenali-957049.html>.
47. Троцько І. Особливості договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1968 року. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 201-205.
48. Угода між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій. Угода, Міжнародний документ від 21.09.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_028#Text.
49. Угода про внесення змін № 11 до Угоди про грант № 006 (Проект ядерної безпеки Чорнобильської АЕС) між Європейським банком реконструкції та розвитку як Розпорядником коштів, наданих згідно з Грантом з Рахунку ядерної безпеки, та Кабінетом Міністрів України та Державним спеціалізованим підприємством «Чорнобильська АЕС». Угода, Перелік, Міжнародний документ від 31.07.2012 № 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/985_030#Text.
50. Участь України у режимі нерозповсюдження. URL: <https://www.uationt.org/rezhym-nerozpovsyudzhennya/uchast-ukrayiny-u-rezhym-nerozpovsyudzhennya>
51. Федорів Є. Ніщо не може замінити ядерне стримування Америки – The Economist. Дзеркало тижня. 2024. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/sterezhitsja-svitu-bez-amerikanskoji-vladi-the-economist-.htm>
52. Шемшученко Ю. С. Ядерне законодавство. Збірник нормативно-правових актів./ [Ю.С. Шемшученко, Г. І. Балюк]. К.:

ІнЮре, 1998. 608 с.

53. Щодо безпекових гарантій для України за Будапештським меморандумом. 2020. URL: <https://www.president.gov.ua/news/shodo-bezpekovich-garantij-dlya-ukrayini-za-budapeshtskim-mem-64649>
54. Ядерна зброя України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ядерна_зброя_України
55. Ядерний клуб: які країни володіють найбільш смертоносною зброєю. URL: <https://chas.news/current/yadernii-klub-yakikraini-volodiyut-naibilsh-smertonosnoyuzbroeyu>.
56. Ядерный шантаж – последний козырь Путина: какое решение примет глава Кремля. 2022. URL: <https://uatv.ua/yadernyj-shantazh-poslednij-kozyr-putina-kakoe-reshenie-pri-met-glava-kremlya-video/>
57. 뉴스+ 브랜드뉴스 이슈 이시각헤드라인. URL: <https://www.yna.co.kr/view/IIS20050615002500999>.
58. Article Six of the United States Constitution. Wikipedia. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript>
59. Brodie B. War and Politics. New-York: Macmillan, 2004. 187 p.
60. Helsinki Accords. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Helsinki_Accords#:~:text=The%20Helsinki%20Final%20Act%2C%20also,of%20negotiations%20known%20as%20the
61. IAEA Increases Projections for Nuclear Power Use in 2050. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-increases-projections-for-nuclear-power-use-in-2050>.
62. Jerry M. Cuttler., Jerry M. Cuttler, Myron Pollycove. Nuclear Energy and Health. 2018. № 52. С. 24–57.
63. Le Monde: дискусії про ядерне стримування показують глибину змін в Європі. URL:

<https://www.pap.pl/ua/ukrainian/news/le-monde-diskusii-pro-yaderne-strimu-vannya-pokazuyut-glibinu-zmin-v-evropi>

64. More on Safeguards agreements. URL: <https://www.iaea.org/topics/safeguards-legal-framework/more-on-safeguards-agreements>.
65. North Korea and the NPT. URL: https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2010/04/pdfs_koreachapt2.pdf.
66. Tannenwald N. The Nuclear Taboo: The United States and the Non-Use of Nuclear Weapons Since 1945. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 449 p.
67. The McMahon Bill, December 20, 1945 // The American Atom. A Documentary History of Nuclear Policies from the Discovery of Nuclear Policies from the Discovery of Fission to the Present / ed. by Cantelon Ph., Hewlett R., and Williams R. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991. 368 p.
68. Quester G. Nuclear Zero? Lessons from the Last Time We Were There. London and N.Y.: Routledge, 2015. 268 p.